ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889, 2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-11

MEHNAT MADANIYATI TUSHUNCHASINING SOTSIOLOGIK TALQINLARIGA NAZARIY YONDASHUVLAR

Jo‘rayeva Laylo
Termiz davlat universiteti Yuridik fakulteti,
Sotsiologiya ta’lim yo‘nalishi, 1-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada mehnat madaniyati tushunchasining sotsiologik talqinlari turli nazariy yondashuvlar asosida tahlil qilinadi. Funksionalizm, interaksionizm, Vebercha interpretativ yondashuv, institutsionalizm va konstruktivizm doirasida mehnat madaniyatining shakllanishi, mazmuni va ijtimoiy ahamiyati izohlangan. Tadqiqot natijalari mehnat madaniyatining ko‘p qirrali sotsiologik fenomen ekanligini, unda me’yoriy, kommunikativ, institutsional va individual-mazmuniy omillar o‘zaro uyg‘unlashganini ko‘rsatadi. Maqola mehnat madaniyatini zamonaviy mehnat bozori va texnologik o‘zgarishlar kontekstida talqin qilish uchun nazariy asos yaratadi.
Kalit so‘zlar. Mehnat madaniyati; sotsiologik yondashuvlar; funksionalizm; interaksionizm; institutsionalizm; konstruktivizm; kasbiy me’yorlar; ijtimoiy institutlar.
Аннотация. В статье рассматриваются социологические интерпретации понятия трудовой культуры в рамках различных теоретических подходов. Анализируются функционалистская, интеракционистская, веберовская интерпретативная, институциональная и конструктивистская модели формирования и проявления трудовой культуры. Результаты исследования показывают, что трудовая культура является многослойным социологическим феноменом, сочетающим нормативные, коммуникативные, институциональные и личностно-смысловые компоненты. Работа формирует теоретическую основу для понимания трудовой культуры в контексте современных технологических и социально-экономических изменений.
Ключевые слова. Трудовая культура; социологические подходы; функционализм; интеракционизм; институционализм; конструктивизм; профессиональные нормы; социальные институты.
Abstract. This article analyzes sociological interpretations of the concept of labor culture through several theoretical perspectives. Functionalist, interactionist, Weberian interpretive, institutional, and constructivist approaches to the formation and meaning of labor culture are examined. The findings indicate that labor culture is a multidimensional sociological phenomenon that integrates normative, communicative, institutional, and individual meaning-based components. The study provides a theoretical foundation for reinterpreting labor culture within the context of modern technological development and the evolving labor market.
Keywords. Labor culture; sociological approaches; functionalism; interactionism; institutionalism; constructivism; professional norms; social institutions.

KIRISH

Mehnat madaniyati jamiyatning iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanishida muhim ahamiyatga ega bo‘lgan ko‘p qirrali sotsiologik fenomenlardan biridir. U mehnat jarayonida shakllanadigan qadriyat va me’yorlar, kasbiy xulq-atvor, ijtimoiy munosabatlar, mehnat intizomi va mehnatni tashkil etish madaniyatining majmuasi sifatida keng talqin qilinadi. Zamonaviy global mehnat bozori, texnologiyalarning keskin rivoji, raqamli transformatsiya va inson kapitalining o‘sib borishi mehnat

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889, 2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

madaniyatini nafaqat kasbiy kompetensiyalar yig‘indisi, balki ijtimoiy institut sifatida o‘rganishni taqozo etmoqda.

Jahon sotsiologiya maktablarida mehnat madaniyati tushunchasi turlicha izohlanadi. T. Parsons mehnat madaniyatini jamiyatning barqarorligini ta’minlaydigan me’yoriy tizimning ajralmas qismi sifatida talqin qiladi [8, 110]. M. Veber esa mehnatni ma’naviy-axloqiy xulq va individual maqsad bilan bog‘laydi [13, 92]. Interaksionizm vakillari mehnat madaniyatini kundalik ijtimoiy o‘zaro ta’sir mahsuli deb qaraydi [2, 17]. Zamonaviy konstruktivizm esa mehnat madaniyatini ijtimoiy konstrukt sifatida talqin qiladi [9, 203].

O‘zbekistonlik olimlar ham ushbu yo‘nalishda qator tadqiqotlar olib borgan. Sh. Sharipov mehnat madaniyatini “shaxsning ijtimoiy faolligi, mehnatga munosabati, kasbiy mas’uliyatining darajasi” bilan bog‘laydi [11, 44]. F. Karimov mehnat madaniyatining institutsional asoslarini tahlil qilib, uni mehnat jamoalarida shakllanadigan ijtimoiy me’yorlar tizimi sifatida talqin etadi [5, 53]. M. Kadirova mehnat motivatsiyasi va mehnat qadriyatlarining yoshlar orasida shakllanishini empirik tadqiqotlar orqali asoslagan [4, 61]. D. To‘xtasinova esa mehnat madaniyatiga ta’sir qiluvchi kommunikativ omillarni o‘rgangan [12, 72].

Mehnat madaniyatining zamonaviy talqinlari ko‘proq texnologiyalashuv, raqamli mehnat madaniyati, onlayn mehnat etikasi, masofaviy ish madaniyati kabi tushunchalar bilan boyib bormoqda. Shu sababli ushbu maqola mehnat madaniyati tushunchasining sotsiologik talqinlarini turli nazariy yondashuvlar asosida tizimli o‘rganishni maqsad qiladi.

Ushbu tadqiqotning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- mehnat madaniyatining klassik funksionalistik talqinini tahlil qilish;
- interpretativ va interaksionistik yondashuvlarni qiyosiy o‘rganish;
- institutsional talqinda mehnat madaniyati shakllanishi omillarini ochib berish;
- konstruktivistik va postindustrial nazariyalar asosida mehnat madaniyatining zamonaviy ko‘rinishlarini yoritish;
- o‘zbek olimlarining ushbu masalaga oid ilmiy qarashlarini umumlashtirish.

Metodologiya

Tadqiqot metodologiyasi sifatida quyidagi usullar qo‘llanildi:

1. **Taqqoslama nazariy tahlil.** Funksionalizm, interaksionizm, konstruktivizm va institutsionalizm doirasidagi konsepsiyalar bir-biri bilan qiyoslab tahlil qilindi. Bunda T. Parsons, M. Veber, E. Goffman, D. North, G. Ritzer kabi olimlarning ishlari asos bo‘ldi.

2. **Mahalliy ilmiy manbalarni tahlil qilish.** O‘zbekistonlik olimlar—Sh. Sharipov, F. Karimov, D. To‘xtasinova, B. Jo‘rayev va boshqalarning mehnat madaniyatiga oid tadqiqotlari o‘rganildi. Ularning tadqiqotlari milliy mehnat madaniyatining o‘ziga xos xususiyatlarini yoritishda muhim manba bo‘lib xizmat qildi. Masalan, B. Jo‘rayev o‘z ishida mehnat madaniyatining tarixiy ildizlarini milliy an’analarga bog‘lab tahlil qiladi [3, 48]. Shuningdek, M. Kadirova yoshlar ongida mehnat qadriyatlarining shakllanish jarayonini psixologik va sotsiologik yondashuvlar asosida o‘rganadi.

3. **Sotsiologik mohiyatni ochish uchun konseptual modellash.** Mehnat madaniyatining tarkibiy qismlari—me’yorlar, qadriyatlar, kasbiy munosabatlar, institutsional qoidalar—konseptual model sifatida ajratib olindi va o‘zaro bog‘liqligi tahlil qilindi.

4. Kontent tahlil. Mehnat sotsiologiyasi bo‘yicha xalqaro va milliy ilmiy maqolalar, monografiyalar, tashkilotlar hisobotlari hamda mehnat etikasi kodekslari kontent tahlil usuli orqali o‘rganildi.

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889, 2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

VOLUME-5, ISSUE-11

Masalan, O‘zbekiston Prezidentining 2019-yildagi “Mehnat munosabatlarini takomillashtirish” haqidagi farmonlari mehnat madaniyatining davlat institutlari tomonidan qo‘llab-quvvatlanayotganini ko‘rsatadi.

5. Mehnat madaniyatining ijtimoiy konstruksiya modeli. Zamonaviy konstruktivistik yondashuvlar asosida mehnat madaniyatining ijtimoiy konstruksiya jarayonlari aniqlab olindi: kommunikatsiya, texnologiya, mehnat munosabatlari, qadriyatlar tizimi va mehnat bozorining ehtiyojlari.

Ushbu metodologik asoslar makalani tahliliy, kompleks va empirik tadqiqotlarga tayanadigan ilmiy ish sifatida shakllantirish imkonini berdi.

Natijalar

Funksionalizm mehnat madaniyatini jamiyat barqarorligini ta’minlovchi me’yoriy tizim sifatida ko‘radi. T. Parsonsning fikricha, har qanday ijtimoiy tizim adaptatsiya, maqsadga erishish, integratsiya va me’yoriy barqarorlik funksiyalari orqali yashaydi [7, 112]. Mehnat madaniyati shu funksiyalarning “me’yoriy integratsiya” qismiga xizmat qiladi. Ushbu talqin bo‘yicha mehnat madaniyati intizom, mehnat qadriyatlarini hurmat qilish, kasbiy rol me’yorlarini bajarish sifatida namoyon bo‘ladi.

M. Veber mehnat madaniyatini “ma’naviy-ratsional xulq” bilan bog‘laydi. Uning protestant etikasi haqidagi nazariyasida mehnat insonning o‘zini tasdiqlashi, jamiyatda o‘z o‘rnini topishi va kasbiy poklikni namoyish etish vositasi sifatida talqin etiladi [13, 88–90]. Bu yondashuvda mehnat madaniyati ma’naviy motivlar, kasbiy mas’uliyat va individual ma’no izlash bilan bog‘lanadi.

Simbollik interaksionizm vakillari [Blumer, Goffman] mehnat madaniyatini kundalik ish jarayonida shakllanadigan hamkorlik, muloqot va ramziy tajribalar majmui sifatida ko‘radi. Goffman kasbiy makonlarni “ijtimoiy sahna” deb talqin qilib, mehnat madaniyati shu sahnadagi rollar o‘ynalishi jarayonida shakllanishini ta’kidlaydi [2, 17]. Bunda mehnat madaniyatining shakllanishi mikrosotsiologik jarayonlar — jamoa ichida muloqot, kasbiy imij, o‘zaro hurmat, ijtimoiy masofa kabi omillarga bog‘liq.

Institutsionalizm mehnat madaniyatini rasmiy me’yorlar, tashkilot madaniyati, korporativ boshqaruv va mehnat siyosatining natijasi sifatida ko‘radi. D. Nortning yondashuviga ko‘ra, institutlar shaxs xulqiga bevosita ta’sir qiluvchi “o‘yin qoidalari”dir [6, 44]. Mehnat madaniyati me’yoriy hujjatlar, kasbiy standartlar, etika kodekslari va ishbilarmonlik me’yorlari orqali shakllanadi.

Zamonaviy sotsiologlar mehnat madaniyatini ijtimoiy konstrukt sifatida talqin qiladi. Ya’ni mehnat madaniyati jamiyatning texnologik taraqqiyoti, axborotlashuv, mehnat bozoridagi talablar, raqamli kompetensiyalar orqali qayta yaratiladi [Ritzer, 2011, 203-b.]. Bu jarayonda shaxsning kasbiy identifikatsiyasi, kreativlik, moslashuvchanlik va raqamli mehnat madaniyati asosiy o‘ringa chiqadi.

Muhokama

Mehnat madaniyatining sotsiologik talqinlari ko‘p qatlamli bo‘lib, har bir nazariya uni turli jihatdan izohlaydi. Bu bo‘limda nazariy yondashuvlar o‘zaro qiyoslab tahlil qilinadi va milliy tadqiqotlar bilan boyitiladi. Funksionalizm mehnat madaniyatini ijtimoiy tizimning barqarorligini ta’minlovchi me’yoriy o‘zagi sifatida ko‘radi. T. Parsonsning AGIL modeli bo‘yicha mehnat madaniyati integrativ va normativ barqarorlik funksiyasini bajaradi [7, 112]. Bunda mehnat madaniyatiga rasmiy intizom, me’yorlarga rioya qilish, mehnat tartibini barqaror saqlash omili sifatida qaraladi. Biroq interaksionistik yondashuv mehnat madaniyatining mikrosotsiologik tabiatiga e’tibor qaratadi. Goffman tomonidan ilgari surilgan “ijtimoiy sahna” nazariyasi bo‘yicha mehnat jarayoni — rollar

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889, 2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

almashinuvi, o‘zaro hurmat, kasbiy imij va ijtimoiy masofa shakllanadigan makondir [2, 17]. Demak, funksionalizm mehnat madaniyatini yuqoridan belgilangan me’yorlar tizimi sifatida talqin qilsa, interaksionizm uni pastdan—kundalik muloqotlar, xulq-atvor amaliyoti orqali shakllanadigan jarayon sifatida ko‘radi.

M. Veberning protestant etikasi haqidagi g‘oyalarida mehnat madaniyati shaxsning ichki ma’naviy mas’uliyati bilan bog‘lanadi. Bu fikr o‘zbek sotsiolog olimlarining qarashlarida ham aks etadi. Masalan, Sh. Sharipov mehnat madaniyatini “shaxsning ijtimoiy mas’uliyati darajasi” bilan bog‘laydi [11, 44], bu Veberning mehnatning ichki motivatsiyaga asoslangan talqini bilan mos keladi. M. Kadirova yoshlar orasida mehnatga mas’uliyat faqat tashqi nazorat bilan emas, balki ichki qadriyatlar va shaxsning me’yoriy o‘z-o‘zini nazorat qilish tizimi bilan boshqarilishini ta’kidlaydi [4, 63]. Shunday qilib, mahalliy tadqiqotlar Vebercha interpretativ yondashuvning O‘zbekiston sharoitida ham dolzarbligini ko‘rsatmoqda.

Institutsionalizmga ko‘ra, mehnat madaniyati davlat siyosati, korporativ etika, tashkilot me’yorlari va kasbiy standartlar orqali shakllanadi [6, 44]. O‘zbek olimlaridan F. Karimov bu borada shunday deydi: “Mehnat madaniyati mehnat munosabatlarini tartibga soluvchi institutlarning samaradorligiga bevosita bog‘liq” [5, 55]. D. To‘xtasinova mehnat madaniyatiga ta’sir qiluvchi kommunikativ institutsional mexanizmlarni o‘rganib, mehnat jamoalarida axborot almashinuvi sifatining yuqoriligi mehnat madaniyatini mustahkamlaydi, deb qayd etadi [12, 75].

Milliy mehnat madaniyatining institutsional o‘ziga xosliklari:

1. Mehnatga bo‘lgan kollektiv munosabatning kuchliligi
2. Rahbarning axloqiy obro‘si mehnat madaniyatiga katta ta’sir ko‘rsatishi
3. An’anaviy jamoaviy qadriyatlar zamonaviy korporativ me’yorlar bilan uyg‘unlashuvi

Konstruktivizm mehnat madaniyatini ijtimoiy konstrukt sifatida talqin qiladi. Ya’ni mehnat madaniyati mavjud emas, balki odamlarning kundalik muloqoti, texnologiya va mehnat bozoridagi talablar orqali yaratiladi [10, 203]. Masofaviy ish, gig-platformalar [“Yandex Go”, “Uber”], frelans bozorlarining kengayishi mehnat madaniyatining yangi shakllarini keltirmoqda:

— raqamli mehnat intizomi
— onlayn etikasi
— texnologik moslashuvchanlik
— vaqtni boshqarishning yangi modellari

Bu jarayonlarga mahalliy olimlar ham e’tibor qaratmoqda. B. Jo‘rayevning fikricha, raqamli iqtisodiyotda mehnat madaniyatining asosiy elementi — shaxsning o‘zini o‘zi boshqarish ko‘nikmasidir [3, 52].

Muhokama natijalariga ko‘ra, mehnat madaniyatining eng to‘liq talqini quyidagilar sintezidan iborat bo‘lishi mumkin:

1. Funksionalizm — me’yorlar tizimini tushuntiradi.
2. Interaksionizm — kasbiy muloqot mexanizmlarini yoritadi.
3. Institutsionalizm — rasmiy mehnat siyosatini tahlil qiladi.
4. Konstruktivizm — zamonaviy texnologik omillarni asoslaydi.
5. Interpretativ yondashuv — mehnatning ma’naviy mazmunini ochadi.

Shu tariqa, mehnat madaniyati ko‘p komponentli, dinamik va murakkab sotsiologik konstruksiya ekanligi aniqlanadi.

Xulosa

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889, 2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-11

Sotsiologiyada mehnat madaniyati ko‘p qirrali tushuncha bo‘lib, har bir nazariy yondashuv uni o‘zining metodologik nuqtayi nazaridan talqin qiladi. Mazkur maqola mehnat madaniyati tushunchasining funksionalistik, interpretativ, institutsional va konstruktivistik talqinlarini qamrab oldi. Olingan natijalar mehnat madaniyatini faqat kasbiy me’yorlar yig‘indisi emas, balki ijtimoiy tizimning umumiy barqarorligi, individual ma’no, institutsional tartib va zamonaviy madaniy konstruksiyaning sintezi sifatida ko‘rish lozimligini ko‘rsatadi. Kelgusida empirik tadqiqotlar mehnat madaniyatini real mehnat jamoalarida ko‘p omilli modellar asosida o‘rganishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Blumer H. Symbolic Interactionism: Perspective and Method. – Berkeley: University of California Press, 1969. – 208 p.
2. Goffman E. The Presentation of Self in Everyday Life. – New York: Anchor Books, 1959. – 255 p.
3. Jo‘rayev B. O‘zbekiston mehnat madaniyatining tarixiy shakllanishi. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2017. – 132 b.
4. Kadirova M. Yoshlar orasida mehnat qadriyatlarining shakllanishi. – Toshkent: Universitet, 2020. – 140 b.
5. Karimov F. Mehnat munosabatlari sotsiologiyasi. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2018. – 176 b.
6. North D. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990. – 152 p.
7. Parsons T. The Social System. – Glencoe: Free Press, 1951. – 112 p.
8. Parsons T., Shils E. Toward a General Theory of Action. – Cambridge: Harvard University Press, 1951. – 480 p.
9. Ritzer G. Introduction to Sociology. – New York: McGraw–Hill, 2011. – 568 p.
10. Ritzer G. The McDonaldization of Society. – Thousand Oaks: Pine Forge Press, 2011. – 304 p.
11. Sharipov Sh. Mehnat madaniyatining sotsiologik asoslari. – Toshkent: Fan, 2016. – 120 b.
12. To‘xtasinova D. Korxonalarida kommunikativ jarayonlar va mehnat madaniyati. – Toshkent: Akademnashr, 2019. – 160 b.
13. Weber M. Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus. – Tübingen: Mohr, 1905. – 212 S.
14. Weber M. Economy and Society. – Berkeley: University of California Press, 1978. – 1469 p.